

САВРЕМЕНИ ГРАЂАНСКИ ЕКОНОМИСТИ О ПРОБЛЕМИМА РОБНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У СОЦИЈАЛИЗМУ

I. — 1. *Еволуција општег става грађанске економске науке према социјализму.* — Теоријски ставови грађанских економиста о робној производњи у социјализму и дискусији која се о тим питањима води у социјалистичким земљама представљају функцију општег односа грађанске економске науке према социјализму као друштвено-економском систему. Са своје стране, овај однос није увек био исти, већ се мењао и еволуирао, како са унутрашњим развитком грађанске економске теорије, тако и са променама које су настајале унутар капиталистичких и социјалистичких земаља и у развоју њихових међусобних односа.

Прва реакција капиталистичког света на стварање новог друштвеног уређења у царској Русији 1917 године била је оружана интервенција, усмерена на уништење нове власти и повраћај капиталистичких производних односа. Неуспех ове акције учинио је да се у каснијим етапама развоја облици притиска на нов систем измене, али негативан став према њему и настојање да се он што више изолије и ослаби, а у погодном тренутку можда и ликвидира, остаје дуги низ година основна мисао водећих капиталистичких земаља. Шта више, такве идеје могу се наћи и у савременој етапи друштвеног развоја појединих капиталистичких земаља. У економској науци овакав општи став према социјализму као друштвено-економском уређењу изразио се у настојањима да се социјализам као систем деградира и теоријски прикаже као инфериоран у односу на „систем слободне привреде“, тј. капитализам.

Општу основу ставова који социјализму негирају било какву вредност, са импутацијама да не само ограничава иницијативу појединаца у привредном животу, већ истовремено гуши и сваку слободу личности и као такав се изједначава са тоталитарним друштвом, представља теоријска концепција која капиталистички друштвени поредак сматра општим, историски непроменљивим, „природним“ обликом друштвене организације људских заједница. Док је у доба класичне школе овакав некритички однос према сопственом друштвено-економском систему до извесне мере био објективно условљен и као такав могао бити схваћен, будући да се капиталистички систем налазио у успону и да је у то време представљао најпрогресивнији облик друштвене организације привредног и друштвеног живота, третирање капиталистичког система као природног и надисторијског поретка већ од половине прошлог века добија све изразитије вулгарни и апологетски карактер. Од истраживања објективних друштвених процеса и проблема које он рађа, грађанска економска наука се све више оријентише у правцу дубиозних испитивања психолошког односа потрошача према материјалним добрима, што је класична школа прећутно а марксистичка економска наука изричито искључивала из специфичне области економске науке. Иако су оваква истраживања дала извесне резултате и до извесне мере могла послужити у парцијалним истраживањима понашања микро-економских субјеката, овакав приступ проблемима привредног живота завршио се потпуним неуспехом у покушајима да дефи-

нише законитости функционисања и развоја друштвене привреде у целини, и као такав није омогућио стварање система који би могао послужити као теоријска основа за унутрашњу консолидацију капиталистичког друштва. Декаденција и пад грађанске економске науке у периоду који обухвата већ више од једног века управо се и огледају у томе што она није успела да створи систем који би могао заменити онај који су дали Адам Смит и Давид Рикардо, због чега није ни била у стању да озбиљније утиче на економску политику капиталистичких земаља. Заокрет који је својом „Општом теоријом запослености, камате и новца“ учинио 1936 године М. Кејнс, иако по форми задржава терминологију и технику грађанске економске науке, уствари излази из њених оквира, пре свега по томе што његов општи приступ економским проблемима друштва није микро већ макро-економски. С друге стране, законитости које формулише М. Кејнс, на основу којих је у условима тешких последица криза 1929—33 године извршен прелаз на државни капитализам у највећем броју најразвијенијих капиталистичких земаља, имају објективан, друштвено-економски карактер и не могу се извести из субјективног односа потрошача према добру. Из свих ових разлога грађанска економска наука већ дуги низ година преживљава дубоку унутрашњу кризу из које ни до данас није изашла, изражавајући на тај начин и кризу система на основу кога се развила и чије интересе, у крајњој линији, брани.

Неспособност да дефинише сопствен позитиван приступ економским проблемима модерног друштва, стерилност и беспомоћност у односу на сопствен друштвени и привредни развој и апологетски положај у односу на капиталистички систем били су основани узроци усрдности и истрајности са којом се грађанска економска наука посветила критици научног социјализма, нарочито у периоду после 1920 године. Дугорочни задатак који на себе узима грађанска економска наука пред својим друштвом јесте доказати да у условима социјалистичког привредног и друштвеног система није могућ никакав облик економски рационалног понашања, и да је отуда социјализам као систем не само неприхватљив већ и унапред осуђен на пропаст. Може се без претеривања рећи да доказивање „арбитерности“ привредног одлучивања и „ирационалности“ привређивања у условима друштвене својине над средствима за производњу током читаве једне епохе даје општи печат грађанској економској науци, будући да у дискусијама грађанских економиста проблеми социјалистичког привредног система добијају доминантно место. Садржина и размере ове дискусије, која поред осталог има врло хетероген карактер, будући да у њој не постоји ни општи појам социјалистичког привредног система, вишеструко превазилазе оквири овог рада. У њихово детаљније разматрање се нећемо упуштати, утолико пре што су ставови грађанске економске науке о социјализму у нашој литератури сасвим довољно разматрани (1). О њима ће овде бити речи само у оној мери у којој они одређују став грађанских економиста према робно-новчаним односима у социјалистичком друштву.

(1) За исцрпан преглед ставова грађанских економиста о социјализму на нашем језику види: И. Максимовић: Теорија социјализма у грађанској економској науци. Београд, 1958.

Иако је добар део ставова грађанске економске науке о социјализму међу либералнијим и напреднијим економистима на Западу био врло брзо и теоријски превазиђен, најозбиљнији удар негативној оцени социјалистичког привредног система нанет је самим развојем социјалистичких земаља, нарочито после Другог светског рата, када социјализам добија све више карактер светског система. Резултати привредне изградње у свим социјалистичким земљама, иако умањени ратним разарањима, заосталошћу и неразвијеном материјално-производном основом од које су оне пошле, пре свега висока и стабилна стопа привредног раста, учиниле су највећи део ставова грађанске економске науке о социјализму депласираним и постепено је усмераваали у другом правцу. Од општег негирања сваке вредности социјалистичком систему, савремена грађанска и друштвена наука уопште, нашла се у ситуацији да са разлогом систематски прати развој социјалистичких земаља, не само из теоријских разлога, већ и из потреба да у облицима друштвене организације социјалистичких заједница тражи и путеве за решавање све сложенијих привредних и других друштвених проблема сопствених заједница. На тај начин границе између система, које су у грађанској економској науци раније биле потенциране још више него у реалним друштвеним кретањима, све више губе од своје оштрине. Говорећи на отварању семинара скандинавских економиста о привреди источних земаља, Сејнс (J. Sannes) својим мишљењем истовремено изражава и звесне опште тенденције када каже: „На извештајан начин ми напуштамо један одређен тип интелектуалне крутости у посматрању економије и привреда на Западу и комунистичком Истоку. Ми настојимо да модификујемо идеју о супротстављању два типа друштва зато што су у основи различита у, том смислу да никакви елементи, никаква пракса нити „закони“, методи нити техника (једног) не могу бити од било каквог значаја нити имати било какву практичну вредност за други систем (2). Отуда поједини грађански економисти сматрају да уместо од разлика, које постоје између капиталистичких и социјалистичких земаља, како се раније приступало, треба поћи од елемената који су им заједнички, будући да се у њима решавају многобројни слични проблеми и да међу њима постоје тенденције узајамног приближавања. Овакве тенденције према Тинбергену (J. Tinbergen) потичу отуда што „С једне стране сваки систем се учи на искуству (другог) и настоји да превазиђе неке од својих слабости. С друге стране, системи почињу да утичу један на другог све више и више“ (3). Из свих ових разлога истраживање привредног система и друштвеног уређења социјалистичких земаља у грађанској економској науци добија све значајније место. Број истраживачких центара, одељења научних института, па чак и нових института, као и часописа и других публикација које се баве искључиво овим питањима стално је у порасту.

Промене у односу према социјализму као реалном систему друштвених односа изражавају се на одговарајући начин у променама општег става

(2) *Economy and Economics of East European Countries, Development and Applicability*, Øst Økonomi, 1961. No 1. s. 2.

(3) J. Tinbergen: *Do communist and free Economies show a converging pattern?*, Soviet Studies, Vol. XII, 1961., No 4. s. 333.

према марксизму као теоријској и идеолошкој основи социјалистичке изградње (4). На бази тога и унутрашњи развитак грађанске економске науке, изазван како променама у друштвеним односима савремених капиталистичких земаља и развојем у социјалистичким земљама, тако и критиком од стране научног социјализма, показује извесне тенденције ка јачању научних елемената. На тај начин развој савремене грађанске економске науке представља комплексан процес разноврсних кретања у којима се манифестују како вулгарно-апологетске тако и научне тенденције, подједнако условљене објективним процесима друштвеног развоја и развитком саме научне мисли (5). У том развоју противречних тенденција, упоредо са процесом измене односа према социјалистичком привредном систему и деапологетизације грађанске економске науке према капиталистичким тенденцијама, развијају се разноврсне и неолибералистичке и нове псеудо-научне концепције.

2. *Оцене дискусија о робној производњи у социјализму, у социјалистичким земљама.* — Противречне тенденције развоја грађанске економске науке изражавају се на одговарајући начин и у ставовима грађанских економиста о месту и улози робно-новчаних односа у социјалистичкој производњи као једном од основних питања савременог социјалистичког привредног система. Треба пре свега истаћи да се у грађанској економској науци дискусија о робно-новчаним односима у социјализму веома брижљиво прати. О различитим питањима тржишта и цена у социјалистичком привредном систему публикује се знатан број чланака и коментара не само у часописима који се искључиво баве проблемима привреде и привредног система Совјетског Савеза или социјалистичких земаља уопште (као што су *Soviet Studies* (Glasgow) или *Economics of Planing*, раније *Øst Økonomi* (Осло), итд.) већ и другим општим и специјализованим часописима. Током последњих година одржан је већи број конференција, семинара и других састанака различитих научних и професионалних удружења и институција, у којима се робно-новчаним односима у социјализму, пре свега механизму тржишта и систему цена, такође посвећује посебна пажња. Као резултат оваквих састанака појавио се изванредан број радова (зборника) у којима се третирају многа значајна питања социјалистичког привредног система. Најзад, појављују се све чешће и самосталне монографије појединих економиста, које се исто тако парцијално или у целини баве специфичним питањима места и улоге робно-новчаних односа у социјалистичкој привреди.

Ако бисмо покушали да нађемо узроке пажње коју грађански економисти посвећују овим питањима, нашли бисмо их у општим узроцима због којих грађанска економска наука показује све већи интерес за социјали-

(4) Међу најважније узроке промене општег става грађанских економиста према марксистичкој економској науци И. Максимовић убраја победу социјализма у светским размерама, промене у класној и економској структури савременог капитализма и висок степен прогностичке и аналитичке мисли К. Маркса. И. Максимовић: *Маркс и савремена економска мисао* (поводом осамдесетогодишњице Марксове смрти 1883—1963) *Економист*, 1963. бр. 2, с. 340—341.

(5) Ближе о томе види О. Ланге: *Марксизам и буржоаска економија у зборнику „Пољски економисти о проблемима социјалистичке привреде“*, Београд 1960, и И. Максимовић: *Научне тенденције и вулгарно-апологетски елементи у савременој економској теорији*, *Економист*, 1961., бр. 1, с. 1—19.

стички привредни систем. У крајњој линији ови узроци налазе се у знатно пољуљаној вери у предности сопственог система, на једној страни, и стабилном процесу привредног развоја у социјалистичким земаљама, на другој. У уводу обимног зборника чланака „Вредност и план“, који носи поднаслов „Економска калкулација и организација у Источној Европи“, и представља један од најисцрпнијих извора о овим питањима публикованих на Западу, Грегори Гросман (Gregory Grossman), издавач зборника, истиче: „Иако чланци у овом зборнику нису директно посвећени питањима економског развоја, брза и бурна економска експанзија источно-европских земаља представља заједничку позадину и лајтмотив проблема и питања које они третирају“ (6). Начин на који социјалистичко друштво решава питања задовољавања општих и заједничких потреба (просвета, култура, здравство, итд.), стабилности цена, плата, инфлационе тенденције, итд., представљају други комплекс фактора који грађанску економску науку упућују на систематско праћење промена у привредном систему и економској науци социјалистичких земаља (7). Треба притом истаћи да је пажња грађанских економиста усмерена пре свега на економску теорију и привредни систем Совјетског Савеза, што такође изазива одговарајуће последице.

Чињеница да грађанска економска наука систематски прати промене у привредном систему и економској науци социјалистичких земаља ни издалека не значи и прихватање решења и ставова који се у тим питањима формирају. Разлике у начину приступања проблемима привредног живота, које остају упркос извесним тенденцијама приближавања система, манифестују се и у оцени јачања тржишног механизма у социјалистичким земаљама и дискусије коју о тим питањима воде економисти социјалистичких земаља. Док је по мишљењу неких грађанских економиста дискусија о робној производњи у социјализму и социјалистичком привредном систему у Совјетском Савезу последица веће слободе економске науке и општер попуштања после Стаљинове смрти (8), други сматрају да заокрет ка јачању робно-новачних односа и покретање дискусије о тим питањима представља реакцију на дугогодишњу једнострану оријентацију ка индустријском развоју (9). По трећима, „Ма како парадоксално могло изгледати, чини се да развој совјетске економске мисли и политике (attitudes) води закључку да се расправе (contention) у вези са односима реткости (чак и ако су они тако нејасни (inarticulate) као у Совјетском Савезу) продубљавају уколико привреда постаје богатија. Уколико су расположива средства ограниченија, утолико је мање сложена скала избора и једноставнији задатак алокације“ (10). Најзад, по неким мање еластичним, ортодоксним грађан-

(6) G. Grossman (ed.): Value and plan, Economic Calculation and Organization in Eastern Europe, Berkely-Los Angeles, 1960., s. 3.

(7) Види у том погледу материјале са семинара скандинавских економиста 1960. у Ослу, посебно реферате Р. Фрица (Економско планирање и проблем раста у земаљама у развоју) и Л. Јохансена (Економски проблеми богате земље: капитализам против социјализма), Øst Økonomi, 1961, бр. 1. За приказ овог семинара види А. Ваџић: Скандинавски економисти о привреди источних земаља, Економист 1964., бр. 1, с. 116—128.

(8) Тако сматра А. Бепрсон: Value and Plan ..., s. 36.

(9) Таква је оцена Г. Гросмана: н. д., с. 2.

(10) A. Zauberman: The Soviet Debate on the Law of Value and Price Formation, Value and Plan, s. 17.

ским економистима, узроци новог курса у економској политици и науци у социјалистичким земљама немају везе са тим да ли је земља богатија или сиромашнија. „Рационалност — каже на пример П.Ј.Д. Вајлс (Wiles) — није мање важна ако је привреда сиромашнија. Правилна расподела између хлеба и парадајса или између изградње железница и бродоградње очигледно има већи утицај на људску срећу него правилна алокација између јахти и шампањца“ (11). По његовом мишљењу узроци покретања дискусије о овим питањима и новог курса у економској политици су далеко шири и дубљи и налазе се у томе што „Ни Маркс ни марксизам не пружају никаква средства за рационалну алокацију ретких извора; изненадно постављање питања баца сумњу на радну теорију вредности и преноси пажњу комуниста на рад западних „буржоаских“ економиста“ (12).

Разлике у начину приступања проблемима привредног живота као и супротстављеност система у светским размерама одражавају се на одговарајући начин и на оцене циљева и резултата промена у привредном систему и дискусија о закону вредности и деловању тржишног механизма у социјалистичким земљама, пре свега у Совјетском Савезу. Када је реч о анализи узрока и опште природе робне производње у социјализму, већина грађанских економиста сматра такву дискусију беспредметном и апстрактном. Тако Алек Нове (Alek Nove), оцењујући привредне реформе и дискусије о робној производњи у СССР после 1956 године, каже: „У почетку су се многи од учесника нашли у ћорсокаку. Један број њих расправљао је у апстрактним категоријама о томе *зашто* (курзив А. Нове — А. В.) се после свега закон вредности примењује на трансакције између државних предузећа“ (13). Алфред Зауберман (Alfred Zauberman) у свом чланку „Совјетска дебата о закону вредности и формирању цена“ оцењује целу дискусију као „интелектуалну представу“ и „једну од оних породичних школских битака у совјетској економији које неупућеног збуњују својом усрдношћу и еланом и улагањем напора у теме безнадежне стерилности“ (14).

Поред оваквих оцена које још не задиру у суштину проблема, могу се наћи и друге, по којима је дискусија показала да у Совјетском Савезу постоји извесно ненормално стање, у економској теорији и њеном односу према носиоцима привредног одлучивања. Према оцени А. Заубермана „Ново распламсавање совјетске дебате о оквирима и начину деловања „закона вредности“ на овом стадијуму комунистичког друштва може се посматрати са два узајамно условљена гледишта. Једно је метаморфоза совјетског стадијума у том смислу што се супротстављају економист и политичар (policy maker). Друго је тренд ка одступању од Маркса и Енгелса у погледу овог предмета у совјетској доктрини“ (15). Према мишљењу истог аутора на основу досадашњег развоја привредног система и ставова економиста Совјетског Савеза може се закључити да ће се њихова схватања

(11) P. J. D. Wiles, *Rationality, the Market, Decentralization and the territorial Principle, Value and Plan*, s. 184.

(12) P. J. D. Wiles: н. д., с. 184—185.

(13) A. Nove: *The Changing Role of Soviet Prices, Economics of Planning* (раније Øst Økonomi), Vol. 3, 1963., No 3, s. 188.

(14) *Value and Plan*, s. 18—19.

(15) *Value and Plan*, s. 17.

све више еманциповати од ставова класика марксизма, мада ће по форми остати у њиховим оквирима, будући да су створили развијену „уметност марксистичке мимикрије“, приписујући К. Марксу и Ф. Енгелсу схватања која они нису имали.

Због разлика у преступу економском феномену уопште и односу према социјализму као систему посебно, позитивни доприноси разматрању проблема робне производње у социјализму скоро су потпуно изостали. Највећи домет који је у том погледу постигнут у грађанској економској науци, па и он веома ретко, јесте коректан приказ дискусије о овим питањима у социјалистичким земљама. Међу радовима грађанских економиста о робно-новчаним односима и деловању закона вредности у социјализму које смо консултовали проблем је на научној основи и у складу са досадашњим развојем социјалистичких земаља постављен једино у раду Роналда Мика (Ronald Meek) „Студије о радној теорији вредности“ (16). У делу његове студије који носи наслов „Деловање „закона вредности“ у социјализму“ дат је не само коректан приказ начина на који се питање робне производње после укидања приватне својине над средствима за производњу постављало у делима К. Маркса и Ф. Енгелса, већ и реална интерпретација развоја теоријских ставова о робној производњи у СССР до 1955 године, тачније закључно са Стаљиновом књигом „Економски проблеми социјализма у СССР.“ Радови у периоду 1953—1955 само су поменути, док је нов талас дискусије, у коме су се питања робне производње у социјализму поново поставила у оштром облику, отпочео тек после 1956, дакле после штампања књиге. У радовима других грађанских економиста који имају за циљ да прикажу промене у привредном систему и дискусију у економској теорији могу се наћи углавном једностране оцене и ретко кад коректне интерпретације, по правилу са приступом који носи печат негативног односа према социјализму као систему. Такав је, на пример, поменути приказ А. Заубермана „Совјетска дебата о закону вредности и формирању цена“ у Гросмановом зборнику „Вредност и план“, такав је приказ Мориса Борнштајна „Совјетска дискусија о реформи цена“, а сличан карактер имају и друге (17). Као и код поменутих чланака, у радовима грађанских економиста доминирају проблеми система цена и децентрализације управљања привредом, који се обично сједињавају у облику проблема деловања тржишног механизма у социјалистичком привредном систему. При томе се пажња посвећује пре свега теорији и пракси Совјетског Савеза, док се друге земље помињу само узгред.

3. *Смисао и садржина промена у привредном систему СССР према оценама грађанских економиста.* — У радовима грађанских економиста по правилу се указује да је ранији привредни систем Совјетског Савеза био строго централизован, уз искључиво резервисање привредног одлучивања за највише државне органе. У таквом систему, сматра А. Нове „улога цена извесно је третирана као од секундарне важности. Цене и профит нису одређивани, у теорији најмање, ни шта да се производи нити како треба

(16) R. Meek: *Studies in Labour Theory of Value*, London 1956.

(17) M. Bornstein: *The Soviet Price Reform Discussion*, *Quarterly Journal of Economics*, Vol. LXXVIII, 1964., No 1, s. 15—48.

да се производи“ (18). По оцени грађанских економиста цене се у овом периоду формирају сасвим арбитрерно, посебно у погледу средстава за производњу, код којих се ниским ценама желео стимулирати бржи технички развој. Међутим, поједини грађански економисти сматрају да и у таквом систему, у коме цене имају само карактер обрачунског средства, активна улога цена не може бити негирана, будући да је и таква цена, ма колико била деформисана, представљала један од критеријума привредног одлучивања.

Алек Нове сматра да су ставови совјетских економиста у том погледу међусобно противречни. „На једној страни — каже он — тврдило се да цене не играју никакву улогу у погледу алокације унутар државног сектора; међутим, при свем том извесне цене мењају се зато што се желело да се тим путем утиче на алокацију извора“ (19). Према његовој оцени даљи развој совјетске привреде захтевао је већу еластичност система, што је са своје стране тражило већу самосталност предузећа и слободније формирање цена. Он сматра да је постало јасно да „изван одређених високо специјализованих производа које захтева сама држава (нпр. балистички пројектили и уџбеници економије) или релативно хомогених сировина или горива, цела поента проблема састоји се у томе што је познавање потреба и средстава од стране центра непотпуно и мора бити непотпуно. У томе је суштина проблема децентрализације. Еластичност која се жели постићи има као услов олакшање слободног уговарања између произвођача и корисника (или продавца на мало који продаје кориснику)“ (20).

На нужност децентрализације и јачања улоге тржишног механизма у социјалистичким земљама указују скоро сви грађански економисти. Према оцени А. Заубермана „Развој у совјетској привреди нужно намеће потребе ширих оквира за цене и механизам тржишта“ (21). Према П. Вајлсу (P. J. D. Wiles) иако „специјалисти, уопште узев, признају да совјетско централистичко планирање има извесне унутрашње предности за привредни развој“, чињеница да у Совјетском Савезу никада није било довољно могућности да тржишни механизам покаже своје способности за привредни развој и да су у Пољској и Југославији уз деловање тржишног механизма остварене исто тако високе стопе привредног развоја, показује да „чак и у питању привредног развоја социјализам слободног тржишта представља озбиљног конкурента ирационалном централном планирању“ (22).

Што упркос оваквих потреба механизам тржишта у СССР до сада није добио простора за своје деловање, грађански економисти сматрају да узроке треба тражити у неприхватању тржишта као привредног механизма од стране совјетског режима. По Г. Гросману за Совјетски Савез механизам тржишта је био неприхватљив прво стога што је економска теорија бољшевизма дуго година била заснована на критици анархије ка-

(18) A. Nove: н. д., с. 185.

(19) A. Nove: н. д., с. 187—188.

(20) A. Nove: н. д., с. 192.

(21) Value and Plan, s. 32.

(22) Value and Plan, c. 185.

питалистичке производње за тржиште и негирању нужности деловања закона вредности у социјализму, или концепцији да он „делује али не регулише“, друго, што совјетски руководиоци никада нису имали „многo интелектуалног уважавања за механизам тржишта као ефикасан и еластичан организовани инструмент“, и, најзад, што је по његовој оцени најважније, стога што „механизам тржишта за своје деловање захтева дисперзију власти и извeстан степен попуштања у привреди које режим не би желео да дозволи“ (23).

Када са оваких теоријских позиција оцењује промене настале у привредном систему СССР у периоду 1957—1959 године, пре свега укидање неких министарстава, замену гранског принципа повезивања привредних предузећа територијалним и стварање савета народне привреде (совнархоза), један део грађанских економиста сматра да су овакве промене на линији општих ставова грађанске економске науке, да совјетски систем приближавају систему слободне привреде и да зато заслужују позитивну оцену. Други сматрају да таквој оцени нема места, будући да децентрализација у Совјетском Савезу има само формалан карактер, односно уопште не значи децентрализацију већ само замену једног централизованог система другим.

Супротстављајући се оцени Ј. Тинбергена по којој између два система постоји процес узајамног приближавања, шведски економист К. Свендсен (Knud Erik Svendsen) изражава мишљење да „постоји извесна неодређеност у погледу оцене ове радикалне реформе, где је индивидуално вертикално груписање предузећа под индустријско или гранско управљање замењено хоризонталном или територијалном поделом на приближно сто економских савета (совнархоза).“ Према његовој оцени ова реформа (коју он назива „такозваном децентрализацијом“) се садржински не може подвести под појам децентрализације, будући да у западној интерпретацији тог појма тржиште представља фактор према коме се понашају поједини привредни субјекти, односно „управо је тржиште оно које индивидуалне економске јединице, домаћинства и предузећа, повезује у једну целину, информише их и координира њихове акције. А у односу на предузећа реформа није донела промене у принципу. Реформа није имала никакве везе са теоријском дискусијом о социјалистичком моделу конкуренције, у коме су предузећима наметнута само извесна правила понашања“ (24).

Сличан став заузима и Г. Гросман у оцени чланка М. Касера, посвећеног реорганизацији управљања привредом у СССР. М. Касер указује на значај ове реформе, будући да је она унела промене у сва три нивоа привредног одлучивања у Совјетском Савезу, и то: „На општем нивоу владе (затварање Министарског савета СССР и Централног комитета Комunistичке партије или његовог президијума) и Државне планске комисије СССР (Госплан СССР); на извршном нивоу ранијих специјализованих секторских министарстава и главних управа (главки) и нових регионалних савета народне привреде (совнархоза) и других локалних власти; и на

(23) Г. Гросман у уводу зборника *Value and Plan*, с. 9—10.

(24) К. Е. Svendsen: *Are the two Systems converging?*, Øst Økonomi, Vol. 2, 1962., No 3, s. 197.

оперативном нивоу предузећа и његовог директора“ (25). Основна промена у начину привредног одлучивања састоји се по М. Касеру у томе што уместо ранијег планског одређивања задатака предузећима од стране виших привредних органа сада планирање иде одоздо на горе, тако да сама предузећа достављају своје производне планове совнархозу, који их затим коригује и међусобно усклађује.

Г. Гросман изражава сумњу у реалан домаћај оваквог начина планирања у погледу садржинске измене привредног одлучивања у Совјетском Савезу, будући да совнархози, како показују и поједини примери из праксе њиховог рада, могу у потпуности изменити производне задатке и планове предузећа. С друге стране, према његовом мишљењу и сами совнархози, иако имају извесну привредну самосталност, углавном представљају само преносни механизам од виших привредних органа ка предузећима. Пошто се такав систем одлучивања не разликује битно од претходног и не даје простора за развијање тржишног механизма, то се цела реформа садржински не може прихватити као децентрализација.

Иако детаљније разматрање овог питања излази из оквира овог рада, чини се да овакве оцене не стоје. Свендсен импутира појму децентрализација извесну садржину коју он нема. Будући да се у економској (и политичкој) науци под децентрализацијом подразумева измена система управљања којом се извесне активности преносе из надлежности виших у надлежност нижих органа, што је у овом случају неспорно, мислим да реформа извршена у Совјетском Савезу у сваком случају има карактер децентрализације. Питање односа централних и децентрализованих органа и начина усклађивања њихове делатности је посебно питање, али се на основу њега не може доводити у питање сама децентрализација. Утолико се пре појам децентрализације садржински не може везивати искључиво или претежно за деловање тржишног механизма како то чини К. Свендсон, иако децентрализација у сваком случају значи јачање иницијативе самосталности нижих привредних субјеката, у овом случају совнархоза и привредних предузећа.

Најзад, по оцени најортодоксних, основни циљ реорганизације извршене у СССР 1957 године није ни децентрализација управљања привредом нити јачање тржишног механизма, већ учвршћење позиција Комунистичке партије Совјетског Савеза и Н. С. Хрушчова. Тако П. Ј. Д. Вајлс сматра да је Н. С. Хрушчов, поучен искуством из ранијег периода, у коме се држава развила до те мере да се поставила изнад партије, одбио захтев географа да се створе већи економски региони уместо стотину и четири малих, зато да се у њима не би развила тенденција ка аутархији и да би у совнархозима и односима између њих партија могла играти одлучујућу улогу. „Гурајући територијализацију до нездравих размера — каже Вајлс — он (Н. С. Хрушчов — А. В.) је покушао да државу поново преведе на линију партије“ (26).

(25) M. Kaser: *The Reorganization of Soviet Industry and Its Effects on Decision Making*, у *Value and Plan*, s. 213.

(26) P. J. Wiles у *Value and Plan*, s. 200.

Слично мишљење, иако у блажој форми, изражава и К. Е. Свендсен, поново да би оспорио Тинбергенову оцену о приближавању два система. По његовој оцени „Било је неспорно да је реформа требало да учврсти утицај локалних органа партије (а одатле и Хрушчова). Партија је организована територијално и локално руководство у конкуренцији са моћним министрима у Москви често извлачи краћи крај (draw the shortest straw). Утицај партије је на тај начин порастао“ (27). Пошто оваквих појава у капиталистичком свету нема К. Е. Свендсен сматра да се не може говорити о тенденцијама приближавања два система.

Иако су овакве оцене у основи малициозне и имају своје корене у старим идејама о социјализму као тоталитарном режиму, потребно је напоменути да на овај аспект реформе, у склопу са осталим указују и совјетски аутори. Г. Евстафјев, на пример, у том погледу истиче: „Као резултат реформе и стварања нове организације управљања индустријом и грађевинарством, кроз совнархозе је привредно управљање било приближено непосредно предузећима. На тој основи појачана је улога локалних совјетских, партијских и других друштвених организација у развоју социјалистичке економије“ (28).

4. *Предвиђања грађанских економиста о развоју система и теорије цена у социјалистичким земљама.* — Док у питањима економског развоја и управљања привредом грађанска наука и допушта извесне успехе социјалистичких земаља и марксистичке економске науке, у погледу система цена грађански економисти одричу Совјетском Савезу и социјалистичком привредном систему уопште било какве позитивне резултате. Шта више, међу грађанским економистима понекад се негира и сама могућност да се на бази марксистичког приступа економским проблемима формулише рационалан систем цена. С обзиром да у целој дискусији о робној производњи у социјализму грађанска економска наука систему цена придаје највећи значај, и да по оценама неких грађанских економиста дискусија о овим питањима у социјалистичким земљама такође има „тенденцију да у апарату планера премести центар гравитације од „физичког“ алоцирања на цене“ (29). Негативна оцена досадашњих покушаја и могућности формулисања рационалног система цена у социјалистичким земљама третира се као немогућност да се у оквирима марксистичке економске науке дефинишу критеријуми економске рационалности уопште.

Сви ови моменти према мишљењу неких грађанских економиста, упућују совјетске економисте на теорију субјективне вредности и технику маргиналних величина као једина средства за формулисање рационалног и ефикасног система цена, једном речи, на грађанску економску науку. На тај начин, сматра А. Зауберман, „Совјетски економисти се једног дана могу пробудити пред чињеницом да су стали у исти ред са онима на Западу који су прихватили одрживост марксистичке теорије вредности

(27) К. Е. Svendsen: n. d., s. 198.

(28) Евстафјев: Ленинскиј принцип демократическово управленија и ево осуществленије в управлении социјалистическој промушленности, у Преимущества социјалистическој систему хозјајства, Москва 1959., с. 80—81.

(29) A. Zauberman: Value and Plan, с 17.

само у извесном „квалитативном“ смислу“ (30) — а теорија цена која се не може квантификовати по његовом мишљењу представља *contradictio in adjecto*.

Други грађански економисти проширују овакву оцену од система цена и теорије вредности на социјалистички привредни систем и марксистичку економску науку уопште. „Тражење веће економске ефективности, чији је део и дискусија о реформи цена — сматра на пример М. Борнштајн — мора сигурно водити совјетске економисте према већем признавању тражње, реткости и маргиналног рачуна у планирању и формирању цена“ (31).

На основу свега што је напред речено, пошто је приступ проблематици цена у грађанској економској науци у основи микроекономски, А. Зауберман закључује да цела дискусија „очигледно показује заблуде и хендикеп Марксовог „закона вредности“ у формирању цена.“ Позивајући се на Оскара Ланга (Oscar Lange), који указује на потребу изучавања грађанске економске науке и примену неких њених резултата за решавање појединих проблема социјалистичког привредног система (32), он сматра да у социјализму марксизам може остати као „компас у разматрању општих проблема социјалне и економске политике и стратегије (и у предвиђању општих линија развоја капиталистичког света), док ће у микроекономији морати да од модерне „буржоаске“ економије позајмљује што је више могуће интелектуалну опрему акумулисану после Марксове смрти, посебно у техници максимализирања и минимализирања економских величина“ (33).

Што се тиче начина прихватања нужности слободног деловања тржишног механизма и грађанске економске теорије, у које се у грађанској економској науци не сумња, истиче се да он у сваком случају неће бити директан, већ да ће из идеолошких и политичких разлога имати заобилазан и посредан карактер. Како са извесном иронијом каже М. Борнштајн — „Нови појмови и методи се морају оправдати у Марковој терминологији — као примери „стваралачког марксизма“ — а њихове „фундаменталне“ разлике како од буржоаске теорије тако и од капиталистичке праксе биће наглашене. Јер због политичких као и идеолошких разлога совјетска економика не може просто усвојити западне теорије вредности, цена и алокација. Она их мора или адаптирати, пажљиво их уоквирујући у Маркову терминологију, или их заиста открити, као што је Канторович радије реконструисао највећи део западне теорије производње у облику линеарног програмирања него у традиционалном облику непрекидних диференцијалних функција производње“ (34). У прилог овакве оцене

(30) A. Zauberman: н. д., с. 30.

(31) M. Bornstein: The Soviet Price Reform Discussion, Quarterly Journal of Economics. Vol. LXXVIII, 1964., No 1, s. 48.

(32) Види О. Ланге: н. д.

(33) Value and Plan, с. 31. Оскару Лангеу се приписује више него што је он рекао. Наиме, он говори о „критичком усвајању резултата буржоаске науке“ и то само уз развој сопствене (марксистичке) анализе, док за буржоаску политичку економију сматра да „није у стању да схвати целокупност процеса привредног развоја како у капитализму тако и у социјализму.“ О. Ланге: н. д., с. 31.

(34) M. Bornstein: н. д., с. 48.

у грађанској економској науци поред радова Л. В. Канторовича наводе се и радови В. С. Њјемчинова, В. В. Новожилова, и других совјетских економиста.

II. — 1. *Критичка анализа ставова грађанских економиста о социјалистичком привредном систему и месту робних односа у њему.* — Досадашња анализа ставова грађанских економиста о месту и улози робно-новчаних односа у социјалистичком привредном систему, као и њихових оцена дискусија о тим питањима у социјалистичким земљама, показује да „интелектуална крутост“, за коју се понекад сматра да је ишчезла, или се обично приписује економистима-марксистима и данас представља врло јаку компоненту савремене грађанске теорије. Иако се она до извесне мере може схватити поред осталог и као реакција на сличне појаве и дугогодишњу владавину догматизма међу совјетским економистима, оваква крутост и аподиктичност у ставовима грађанских економиста у великој мери одређује не само границе до којих грађанска економска наука може прихватити, већ и уопште схватити социјалистички привредни систем. Поред фактора о којима је напред било речи она истовремено објашњава због чега је утицај грађанске економске теорије на развој социјалистичких земаља био до те мере мали да се практично није ни осећао.

За правилну оцену ставова савремене грађанске економске науке социјалистичком привредном систему и месту робно-новчаних односа у њему од значаја је неколико фактора. Пре свега, потребно је истаћи да чак и данас, када постоје извесне тенденције приближавања капиталистичких и социјалистичких земаља, негативан приступ социјализму као систему у грађанској економској теорији и данас доминира. Задатак који она себи поставља још увек није да прихватајући социјализам као систем схвати његове унутрашње законитости и доприноси развоју његових иманентних могућности у појединим питањима и афирмацији система у целини. Као систем грађанска економска наука социјализам одбацује и данас, само што уместо ранијег негирања вредности система у целини, покушава да докаже његову инфериорност у односу на капитализам („систем слободне привреде“) у појединим областима привредног живота и тиме доведе у сумњу систем у целини. Ове промене управо се изражавају у начину третирања робно-новчаних односа и деловања тржишног механизма у социјалистичким земљама.

С друге стране, треба указати да је негативан став према социјализму као систему у грађанској економској науци потенциран сталним ширењем социјализма у савременом свету, чиме се „систем слободне привреде“ угрожава у светским размерама. Најзад, потребно је поменути да у грађанској економској науци до сада није ни разрађена позитивна општа концепција социјализма ни социјалистичког привредног система. Шта више у току читавог једног периода с краја прошлог и почетка овог века научни социјализам као учење игнорише се, а грађанском економском науком доминирају теорија субјективне вредности и техника маргиналних величина. Интерес за марксистичко учење почиње поново јачати тек онда када је после Октобарске револуције 1917 постало јасно да се на бази научног социјализма као теоријског система гради социјализам као реалан систем

производних односа. Овакав пут оживљавања интереса за социјализам у грађанској економској науци представљао је у читавом једном периоду, који донекле траје и данас, извор великог броја неспоразума.

Највећи део грађанских економиста непосредно идентификује друштвено економско уређење које се развијало у Совјетском Савезу са социјализмом као системом уопште (35). Отуда је, захваљујући многим специфичностима као и извесним деформацијама до којих је дошло у развоју Совјетског Савеза, социјализам као систем и у грађанској економској науци дефинисан такође у једном деформисаном облику. На основу тога, слабости и проблеми социјалистичке изградње у СССР непосредно су проглашавани за недостатке самога система, а критика теоријских ставова и праксе социјалистичке изградње у Совјетском Савезу идентификовала се са критиком социјализма као система *in abstracto*.

Потврду овакве оцјене налазимо и у анализи робно-новчаних односа у социјализму од стране грађанске економске науке. Иако се у радовима грађанских економиста понегде и помене питање деловања закона вредности и тржишног механизма у социјализму као систему — у њиховим радовима доминирају питања „совјетске дебате“, реформе у Совјетском Савезу, неуспеха у Совјетском Савезу, итд. Могло би се чак рећи да се остале социјалистичке земље помињу и узимају у обзир само онда и само утолико уколико се њихова теорија и пракса може супротставити теорији и пракси СССР и, на тај начин показати „арбитрност“, „ирационалност“ или неки други недостатак совјетске економске теорије или грешака совјетске економске политике. Земље чија се теоријска решења нису разликовала много или се до сада мало разликују од оних у СССР (као што су НР Бугарска, НР Чехословачка, НР Румунија), у целој дискусији се уопште не помињу.

Од других социјалистичких земаља најчешће се наводе Пољска и Југославија, при чему се и код једне и код друге најчешће инсистира на разликама у односу на СССР. Међутим, ни у погледу ових земаља теоријски приступ грађанске школе није позитиван, највећим делом њихова теорија и пракса не изучавају се зато да би се показало какав социјалистички систем, да би био ефикаснији, по њиховом мишљењу треба да буде, већ да би се показало зашто систем који постоји у СССР, а понекад и у њима самима, такав какав јесте није „ефикасан“ и не може бити прихватљив за „слободан свет“. Уколико се теорији и пракси ових земаља и посвећује извесна пажња, њихов привредни систем и економска наука приказују се највећим делом једнострано, на симплифициран и вулгаризован начин, при чему се инсистира на моментима који те земље наводно приближавају „систему слободне привреде“. Када је, на пример, реч о Југославији, сматра се да социјалистичка привредна предузећа у Југославији представљају колективне власнике који се идентификују са приватним власницима у капитализму (изједначавање „колективизма“ и социјализма је уопште

(35) Треба поменути да се овакво идентификовање јавља и у радовима многих економиста социјалистичких земаља. Томе су посебно били склони совјетски аутори, у чијим се радовима искуства Совјетског Савеза веома често непосредно проглашавана општим законитостима социјалистичке изградње.

честа појава у грађанској економској науци), да се цене у привреди формирају највећим делом изван домашаја друштвених планова и надзора заједнице, итд.

На тај начин, будући да је у теоријским схватањима грађанских економиста појам социјалистичког привредног система идентификован са привредним системом Совјетског Савеза, формираним у периоду прелаза на планску привреду тридесетих година овог века, свако одступање од тог система третира се истовремено и као напуштање социјалистичког система уопште и прихватање „система слободне привреде“. Као непобитан доказ у прилог такве тезе, будући да је совјетски систем дуго био заснован на негирању нужности робно-новчаних односа у социјализму, наводи се управо јачање тржишног механизма у социјалистичким земљама последњих година.

По схватањима већине грађанских економиста деловање тржишног механизма представља *conditio sine qua non* сваког економског рационалног привредног система. Пошто је марксистичка економска наука дуги низ година негирала деловање закона вредности и тржишног механизма у развијеној социјалистичкој привреди — напуштање таквих ставова тумачи се као напуштање марксизма и кретање економске науке у социјалистичким земљама ка западној економској науци. Истовремено, тумачећи реформе у социјалистичким земљама, неки грађански економисти изражавају мишљење да јачање тржишног механизма у њиховом привредном систему истовремено значи и ревизију социјалистичког привредног система, ако не и постепено кретање од социјализма ка „систему слободне привреде“, односно капитализму.

Потребно је указати да у грађанској економској науци последњих година добијају све значајније место другојачи ставови. Док је раније овакав начин мишљења био далеко пресвладавајући и скоро искључив, у новијем периоду појављују се економисти који указују на релативност општег приступа грађанске економске науке проблемима привредног живота као и на резултате и позитивне стране социјалистичког друштвено-економског поретка. Ови економисти исто тако указују да се оцене социјализма и његовог развоја, о којима је напред било речи, не могу прихватити без резерве, у целини као и у погледу јачања робно-новчаних односа и деловања тржишног механизма. Може се рећи да су то по правилу они грађански економисти који се проблемима социјалистичког привредног система баве већ дужи период, тако да је њихово ближе упознавање социјализма као система морало довести до извесног релативизирања њихових сопствених полазних позиција.

Највећи део ових економиста пре свега истиче да се оцене социјализма као система морају доносити опрезно. Алек Нове, који свакако улази у ред бољих познавалаца социјалистичког система на Западу, истиче: „Сваки западни аналитичар многих грешака и концептуалних забуна у совјетском систему цена, ако се жели да се избегну неспоразуми, мора почети од једне напомене. Постоји веома много грешака и забуна у западном систему, ако је то заиста уопште „систем“. Било би сасвим погрешно упоређивати совјетске цене са неким имагинираним западним

конкурентским моделом у коме се цене понашају према принципима из учбеника. У имажинираним моделима, на Истоку и на Западу, тачна равнотежа се обично остварује и све је у реду. Стварни свет на Западу укључује пољопривредне субвенције, монополе, национализоване гране индустрије, картела, рингове цена. Слика формирања цена која се добија противи се таквом уопштавању“ (36). Ови економисти указују да се ни оцена дискусије о робној производњи у социјалистичким земљама исто тако не може доносити без дубље анализе. У коментару Заубермановог приказа совјетске дискусије који смо неколико пута наводили, Абрам Бергсон истиче да се тешко може прихватити оцена по којој цела дискусија и промене у Совјетском Савезу значе одступање од учења К. Маркса и Ф. Енгелса. Указујући да се и највећи број нових ставова о социјалистичком систему такође заснива на теоријском систему К. Маркса и Ф. Енгелса, он сматра да је много вероватније да се ради о једном другачијем приступу марксизму, о напуштању крутих, догматских ставова који су били владајући за време Ј. В. Стаљина (37).

Поред резерви у погледу једностраних оцена развоја економске теорије у социјалистичким земљама, у радовима грађанских економиста могу се наћи и реалније оцене развоја привредног система социјалистичких земаља и функције робно-новчаних односа у њему. Поједини економисти истичу да се питање ефикасности једног привредног система, његове рационалности или ирационалности, не исцрпљује у систему цена, те да се отуда ни социјалистички привредни систем не може оцењивати искључиво на основу система цена који у њему влада. А. Бергсон чак изражава мишљење да је у целој дискусији систему цена дато више места него што је потребно, а да су истовремено занемарена извесна друга питања, извесни елементи који такође чине саставне делове привредног система и као такви одређују у одговарајућој мери њихову ефикасност. „У светлу совјетског искуства — каже А. Бергсон — тешко је избећи закључак да су учесници на обе стране западних дискусија показали тенденцију ка преувеличавању важности овог проблема (цена — А. В.). Концентришући се на економску ефикасност у статичком смислу, они су занемарили утицај снажних економских импликација социјалистичке политичке контроле над стопом инвестиција и техничким прогресом. Остварујући своју власт у овим кључним сферама совјетска влада је водила постизању значајног економског раста. То је остварено упркос чињенице да совјетске цене у рубљама нису нарочито рационалне“ (38).

И други економисти истичу да је проблем ефикасности привредног система далеко сложенији и да се не може свести на рационалан систем цена, поготову не у онаквом облику како га схвата западна економска наука. Тако Морис Доб (Maurice Dobb) сматра да постоје најмање три основна аспекта, а одатле и три различита критерија за оцену ефикасности система. Први је динамички проблем привредног развоја, производности рада и измене економске структуре привреде. Други је „проблем коорди-

(36) A. Nove: op. cit., c. 185.

(37) A. Bergson y Value and Plan, c. 38.

(38) Ibidem.

нације различитих ступњева производње и различитих производних јединица да би се обезбедио сталан ток производње и избегли губици у времену и производима, због прекида, неискоришћених капацитета на једним тачкама и нагомилавања средстава и радника на другим.“ Најзад, трећи је проблем „такве алокације производних извора који у целини омогућују постизање максималних резултата мерених на овај или онај начин (39). Према оцени М. Доба суштина целе дискусије и промена које су настале у Совјетском Савезу у периоду 1957—1959. састоји се у томе што је у претходним етапама развоја Совјетски Савез имао скоро искључиво респекта за прва два критеријума, док се у најновијој етапи све више пажње поклања и трећем критеријуму за оцену ефикасности улагања и система у целини.

Анализа ових аспеката ефикасности система такође указује на парцијалан карактер оцене једног привредног система на бази цена. Док су прва два аспекта (и мерила) ефикасности привредног система *per se* очигледно независни од система цена, иако се утицај цена на њих у реалним привредним кретањима свакако не може негирати, трећи аспект ефикасности система, који отвара врата цени као специфичном облику квантификације привредних токова, такође се не исцрпљује у систему цена. Проблем рационалне алокације производних извора, који се поставља у свакој привреди, решава се упоређивањем различитих могућности њихове употребе, при чему се избор између различитих варијанти може вршити (и реално врши) као на бази номиналних (ценовитих) тако и на бази других критеријума. Самим тим, чак и ако се трећи аспект ефикасности система који наводи М. Доб прихвати као основни, или чак искључиви, рационалан систем цена, ма какве биле његове теоријске основе, не дефинише сам по себи и рационалност и ефикасност система у целини.

Непотпун и једностран карактер оцене ефикасности једног привредног система на бази цена које у њему владају лишава основе и тврдње о наводној ирационалности социјалистичког привредног система, чак и да се прихвати оцена о „ирационалности“ система цена који сада влада у социјалистичким земљама, пре свега система цена СССР који грађански економисти најчешће имају у виду (40). Против става о „ирационалности“ социјалистичког привредног система изјашњавају се данас и многи грађански економисти. Оцењујући чланак П. Вајлса „Рационалност тржишта, децентрализација и територијални принципи“, који смо више пута наводили као пример ортодоксних анти-марксистичких ставова, Норман Каплан не прихвата тезу о ирационалности социјалистичке планске при-

(39) M. Dobb: Operational Aspects of Soviet Economy, Øst Økonomi, 1961., No 1. s. 32—33.

(40) Иако питање система цена не улази у оквир овог рада сматрамо да је теза о ирационалности система цена у социјалистичким земљама (посебно у СССР који се најчешће има у виду) неоснована, јер се ради о недовољној разрађености система и неусклађености постојећих цена а не о ирационалности система самог по себи. У том смислу не стоји ни оцена по којој дискусија о ценама у СССР тежи ка напуштању постојећег система и кретању ка западној теорији цена. Далеко је реалнија оцена коју даје Морис Доб. По његовом мишљењу—цела дискусија своди се на два питања, и то, прво, проблем два нивоа цена, цена средстава за производњу и средстава за живот, и, друго, одређивање за вредност или цену производње као теоријску основу система цена у СССР. Ближе о томе види M. Dobb: н. д., с. 19—21.

вреде саме по себи. „Кључна тачка у Вајлсовој теорији — каже Н. Каплан — односи се на рационалност, али шта она значи? Сем неколико конфузних места очигледно је да Вајлс у крајњој линији жели да се у појам рационалности укључи како (код нас) владајући систем преференција тако и алокација извора која би га задовољила. Маколико би интересантна могла бити дискусија о естетици, етици или социологији алтернативних система вредности, у садашњем контексту не видим никакву основу да се задржавамо на његовим поновљеним напоменама о ирационалности преференција планера уколико се под тим мисли на ирационалност преференција *per se*“ (41).

По његовом мишљењу планска привреда могла би се као систем оценити као ирационална само у том случају ако су поједине преференције планера контрадикторне једна другој, уколико воде великим политичким катастрофама, или ако су засноване на произвољним претпоставкама а не на реалним процесима привредног живота. Пошто то са планском привредом као системом није случај — она се по његовом мишљењу не може оценити као ирационална. Према његовој оцени извесни недостаци које је у свом досадашњем развоју манифестовао социјалистички систем планске привреде, као и политички конфликти до којих је дошло у појединим социјалистичким земљама не могу се извести из система као таквог. Они су последица извесних узрока који нису везани за систем и који се унапред нису могли предвидети. „Мислити другачије — закључује Каплан — значило би сматрати Колумба ирационалним зато што није употребио параброд да би прешао Атлант и, према неким европским гледиштима, зато што је том приликом открио Америку“ (42).

Сличан став у погледу оцене ефикасности социјалистичког система заузимају и други економисти. М.А.М. Рикард (Ricart), један од економиста земаља Латинске Америке, у којима је утицај САД и грађанске економске науке још увек доминантан, се у том погледу изјашњава недвосмислено. „Ефикасност, у економској производњи — каже Рикард — није монопол капитализма ни централизованих привреда, она је резултат успешне примене напредних истраживања у области управљања и употребе људске радне снаге; владина предузећа, као и државне корпорације могу то обезбедити до истог нивоа (као и приватна предузећа — А.В.)“ (43).

Уколико на основу свега што је напред речено оцењујемо закључке једног дела грађанских економиста о томе да је социјалистички привредни систем сам по себи ирационалан, и да као систем укључује у себе расипање средстава, неефикасна улагања, арбитрерне цене, итд., као и да из истих разлога економисти социјалистичких земаља морају напуштати марксистичку економску науку и постепено се усмеравати ка грађанској — није тешко утврдити да за такве закључке нема никаквих основа. Они не одговарају реалним процесима развоја социјалистичког привредног система и економ-

(41) Value and Plan, с. 204.

(42) Исто.

(43) M. A. M. Ricart: Crisis of small States in the present economic World, London, 1960., s. 82.

ске науке у социјалистичким земљама и у том погледу пре би се рекло да изражавају само жеље појединих грађанских економиста или оних чије интересе, у крајњој линији штите.

Најзад, правац за који се у свом развоју опредељује највећи број неразвијених земаља, које нису непосредно укључене ни у један ни у други систем, најбоље демантује овакве оцене грађанске економске науке. Ове земље налазе се у ситуацији да оцењују како основаност и применљивост појединих теоријских система и приступа проблемима привредног живота, тако и упоредне вредности изграђених привредних система који постоје у савременом свету. Гледишта која заступа, на пример, П.Ј.Д. Вајлс у овим земљама не уживају нарочиту подршку. Шта више, она представљају анахронизам чак и у самим капиталистичким земљама. Такозвани „систем слободне привреде“ у савременим условима није прихватљив ни за капиталистичке земље, акамоли за земље у развоју и социјалистичке земље. Говорећи у свом реферату на семинару скандинавских економиста 1960 године о проблемима економског планирања у земљама у развоју Рагнар Фриш (Ragnar Frish) је категоричан. „Ако је брзина уз сигурност у материјално неразвијеним, а ја бих рекао и у материјално развијеним земљама уопште могућа — каже се у његовом реферату — то може бити само кроз рационалан облик економског програмирања“ (44).

М.А.М. Рикарт је у својој студији о кризи малих земаља у садашњем економском свету још јаснији. „Картелизација као развој капиталистичког друштва — речено је у њој — јасно показује колико су неприхватљиви принципи „привреде слободних предузећа“ (free business enterprise) — један застарео израз који више није у стању да тачно опише ситуацију у било којој од такозованих демократских земаља“ (45). Најзад, када је већ реч о демократији, политичке пароле о социјализму као облику тоталитарног режима су данас до те мере застареле да више нису у стању да изазову никакав утисак. Њих постепено напуштају и они који су их створили. М.А.М. Рикарт је у том погледу исто тако јасан. „У изворном смислу речи — сматра он — демократски систем данас не постоји ни у једној земљи. Створени облик владе задржава исто име, али основним принципима на којима се овај систем заснива понешто додаје или понешто одузима од њих“ (46).

2. *Закључак — применљивост резултата грађанске економске науке у пракси социјалистичке изградње.* — Сви напред наведени моменти указују да се ставови грађанске економске науке о начину и методима решавања различитих проблема социјалистичког привредног система не могу прихватити. Тиме не негирамо да су у грађанској економској теорији остварени извесни резултати и да су у њој разматрана извесна питања која су код Маркса (потпуно свесно) била искључена из анализе, као што су питања конкуренције, односа потрошача према добру, последица диверсификације производа исте основне намене, и сл. Са становишта теоријског система који је у „Капиталу“ дефинисан и за утврђивање закона развоја

(44) Øst Økonomi, 1961., No 1, s. 57.

(45) М. А. М. Ricart: н. д., с. 83.

(46) М. А. М. Ricart: н. д., с. 15.

капиталистичког друштва — у чему се састојао циљ Марксове анализе — ове појаве биле су од секундарног значаја. Чињеница да она у Марковим радовима нису решена — јер нису ни била разматрана — стога уопште не доводи у сумњу исправност његових закључака у односу на развој капитализма и нужност његове замене комунистичким друштвеним уређењем, а још мање исправност његовог методолошког приступа изучавању проблема привредног живота људи. Осамдесетогодишњи период друштвеног развоја после Марксове смрти у том погледу је потврдио у светским размерама законитости које је он формулисао. Отуда су оцене о заблудама у марксистичкој економској науци и нужности кретања економиста социјалистичких земаља ка грађанској економској науци неосноване и произвољне. Чак и у питањима која код Маркса и у радовима каснијих марксиста нису била решена — иако су многа од њих била разматрана, концепције и решења грађанске економске науке до сада нису имала озбиљни утицај на развој социјалистичког привредног система и формулисање економске политике социјалистичких земаља. Шта више, грађанска економска наука никада није успела да изврши снажнији утицај ни на економску теорију у социјалистичким земљама. Уколико су у неким од њих поједини економисти и прихватили општи приступ грађанске економске науке проблемима привредног живота, или нека њена решења, такве појаве имале су изузетан карактер а гледишта ових економиста у социјалистичким земљама никада нису добили значајнију друштвену афирмацију. Како оцењује М. Самарција „Дискусија о социјалистичкој привреди међу западноевропским економистима, која је настала после 1920, није имала, а ни данас нема непосредног утицаја не само на привредну праксу, већ ни на владајуће теоријске концепције економиста у социјалистичким земљама“ (47). Све ово потврђује да се синтеза различитих теоријских економских система не може извршити у појединим изведеним питањима уколико истовремено остају битне разлике у самом начину приступања економском феномену, као и у начину схватања привредног и друштвеног развоја уопште.

У области истраживања специфичне природе, места и улоге робне производње у социјализму грађанска економска наука је до сада дала веома мало. Из напред дате анализе види се да се у разматрању ових питања грађански економисти највећим делом уопште и не упуштају — будући да полазну основу њиховог теоријског система чини премиса по којој деловање механизма тржишта, које је потпуно независно од тога о каквом је друштвено-економском уређењу реч, чини *conditio sine qua non* сваког економски рационалног привредног система. Отуда допринос грађанских економиста дискусији о овим питањима има углавном негативан карактер — и огледа се у критици ставова који се о робној производњи у социјализму формулишу у појединим социјалистичким земљама, пре свега у СССР. Њихов допринос је у сваком случају користан утолико што указује на недоследности и једностраности ставова које се о робно-новчаним односима заузимају међу социјалистичким економистима. Како је напред већ речено највиши домет грађанске економске науке у погледу

(47) М. Самарција: Проблем цена у социјалистичкој привреди, Наша стварност, 1960, бр. 11—12, с. 488.

третирања робно-новчаних односа у социјализму достиже ниво коректног приказа промена привредног система и дискусије о робној производњи у социјалистичким земљама, али се он веома ретко може наћи. Позитивни доприноси грађанских економиста разматрању ових питања потпуно су изостали, што је и разумљиво ако се има у виду да задатак који је грађанска економска наука узела на себе није ни био да дефинише место и улогу робно-новчаних односа у социјалистичком привредном систему, већ да, доказујући њихову нужност, створи основу за негативну оцену досадашњег развоја система у целини. Отуда за истраживање узрока и позитивно дефинисање природе, места и улоге робне производње у социјализму грађанска економска наука још увек има релативно мали значај.

Александар Ваџић

R É S U M É

Vues des économistes bourgeois contemporains sur les problèmes de la production de marchandises dans le socialisme

Les discussions sur les problèmes de la production de marchandises dans le socialisme, qui se poursuivent dans les pays socialistes, ainsi que les changements dans leur système économique, par lesquels on laisse à l'action des lois de marché une étendue bien plus large qu'auparavant, trouvent de même leur expression dans les travaux des économistes bourgeois contemporains. Dans ces travaux on peut trouver les analyses de ces discussions et changements, leurs appréciations, ainsi que certaines prévisions sur le développement futur de la théorie économique et du système économique socialiste qui se rapportent à ces questions.

L'attitude des économistes bourgeois contemporains à l'égard des problèmes des rapports de marchandises dans le socialisme représente la fonction du rapport général de la science économique bourgeoise à l'égard du socialisme en tant que système. Vu que, en dépit d'une certaine évolution, aujourd'hui domine encore sous ce rapport une attitude négative à l'égard du socialisme en tant que système, dans les appréciations des économistes bourgeois sur les discussions scientifiques et les changements dans le système économique des pays socialistes, en premier lieu de l'Union soviétique, l'acceptation de la loi de l'économie de marchandises est souvent interprétée comme un échec du socialisme en tant que système, l'abandon de la théorie économique marxiste et l'acceptation non seulement des approches méthodologiques de la science économique bourgeoise mais aussi, de la part des extrémistes outranciers, en tant qu'acceptation du „système de l'économie libre", c'est à dire du capitalisme en tant qu'orientation future dans le développement des pays socialistes.

Les causes de telles appréciations non-fondées sont multiples, cependant les causes essentielles sont les deux suivantes. Premièrement, le rapport non-historique et non-critique des économistes bourgeois à l'égard du système économique capitaliste, qui non seulement les empêchent de se comporter d'une manière positive envers le socialisme en tant que système, mais qui en même temps limite les possibilités dans lesquelles ils peuvent en général concevoir le socialisme en tant que système. La deuxième cause fondamentale de telles appréciations est l'identification du socialisme en tant que système avec

le système économique de l'Union Soviétique, à savoir dans la forme dont il a été constitué à l'occasion du passage à l'économie planifiée dans les années trente de ce siècle. Une telle identification a pour résultat que la théorie et la pratique des autres pays socialistes sont étudiées seulement dans la mesure qu'il est possible de les opposer à la théorie et à la pratique de l'U.R.S.S., comme, d'autre part, pour les mêmes raisons tout changement dans le système économique soviétique, ou la déviation de ce système dans les autres pays socialistes sont proclamés comme l'abandon du socialisme en tant que système.

Le rapport négatif à l'égard du socialisme en tant que système et le caractère non-scientifique des approches mêmes au problème ont eu pour résultat que la contribution scientifique des économistes bourgeois à l'analyse du problème des rapports de marchandises est de peu d'importance. Pour autant qu'elle existe elle est généralement définie négativement, c'est à dire elle consiste dans la critique des attitudes inconséquentes et contradictoires qui sont prises dans les pays socialistes au sujet de la production de marchandises dans le socialisme. La contribution positive à la résolution du problème du système économique socialiste en tant que système de l'économie de marchandises pratiquement n'existe pas pour le moment dans la science économique bourgeoise. Cela confirme que la synthèse des systèmes théoriques différents ne peut être réalisée dans les domaines particuliers et au niveau des conclusions de l'analyse si en même temps les différences essentielles se maintiennent dans les approches méthodologiques au phénomène économique et à la manière de concevoir le développement économique et social en général.